

## **XVIII. YÜZYILDA İLMİYYELİ BİR ŞAİR: ATAULLÂH EFENDİ (1759-1811)**

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG  
Fatih Üniversitesi  
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü  
[ycetindag@fatih.edu.tr](mailto:ycetindag@fatih.edu.tr)

### **Özet**

XVIII. yüzyıl Osmanlı Devletinin içte ve dışta büyük problemler yaşadığı bir yüzyıldır. İçte yaşanan problemler daha çok sarayda yaşanan entrikalardan ve devlet adamlarının kamplaşmalarından kaynaklanmaktadır. Ataullâh Efendi böyle bir dönemde İlmîyye sınıfının en üst mertebesi olan şeyhülislamlığa kadar yükselmiş ve devrin padişahı olan III. Selim'in idam sehpasına kadar uzanan serüveninde etkin bir rol oynamıştır. Bu makalede hem Ataullâh Efendi'nin şahsında dönemin hadiselerine ışık tutulmakta, hem de tenkitli basımını hazırlamış olduğumuz Divançesi'ndeki şiirleri incelenmektedir.

**Anahtar Kelimeler:** XVIII. yüzyıl, Siyasi Olaylar, Ataullâh Efendi, Hayatı, Divançesi.

## **A Poet From İlmîyye in 18th Century: ATAULLÂH Efendi (1759-1811)**

### **Abstract**

18th century is an era in which the Ottoman State suffered from both internal and external gigantic problems. Internal problems arised mainly due to court intrigues and state officials encampation. In such an atmosphere, ATAULLÂH Efendi acquired the utmost grade, SheikhuIslam post of the İlmîyye class and played an effective role in driving the empereror of the time to execution stool. In this article, both the events of his era are illuminated regarding ATAULLÂH Efendi's personality and his poems are analyzed in Divançe that we prepared as a critical imprint.

**Key Words:** 18th century, Political events, ATAULLÂH Efendi, His Life, His Divançe

## XVIII. YÜZYILDA İLMİYYE MENSUBU BİR ŞAİR:

### ATAULLÂH EFENDİ (1759–1811)

#### 1. Hayatı

Ataullâh Mehmed Efendi, “Şeyhülislam Es’ad Efendi-zâde Mehmed Şerîf Efendi’nin mahdûmıdır.”(Emîrî 1334: 571) Babasına nispetle “*Şerîf-zâde*”, büyük dedesine nisbetle “*Ebû İshak-zâde*”, aksaklığı sebebiyle de “*Topal Atâ*” lakaplarıyla anılırdı. Şiir de yazan Ataullâh Mehmed Efendi mahlas olarak “Atâ”yı kullanırdı. Kaynaklara göre klasik Türk edebiyatında Ataullâh Mehmed Efendi’nin dışında Atâ mahlaslı toplam yedi şair vardır. Bunlar Keşfi-zâde Atâ Efendi (Âşık Çelebi 1994: 247) (1533/940), Tefsîrî-zâde Atâ (Nail Tuman 1949: 2902) (1716/1129), Şânî-zâde Mehmed Atâ (Süreyyâ 1996: 479) (1826/1242), Seyyid Atâ Efendi (Şefkat 2005:198) (1814/1230), Atâ Beg (Süreyya 1996:498) (1851/1268), Enderunlu Tayyâr-zâde ‘Atâ Beg (Nail Tuman 1949: 2898) (1877/1294) ve Atâ Efendi (Nail Tuman 1949: 2890) (1829/1245)’dır.

Bizim hakkında bilgi vereceğimiz Atâ Efendi ise 12 Cemâde’l-ülâ 1173’te (1 Ocak 1760) İstanbul’da doğmuştur. (Süreyya 1996: 335) Ancak *Devhatü’l-Meşâyih*’ta: “*Mevlânâ-yı müşârun ileyh Şeyhü’l-islâm-ı esbak Es’ad Efendi-zâde Mehmed Şerîf Efendi’nün sülbünden 273 senesi şehri Cemâde’l-ülâsında zînet-efzâ-yı gehvâre-i vücûd olup...*”(Müstakim-zâde 1978: 120) yazılıdır. Aynı tarihin İlmîyye Salnâmesi’nde de “Târîh-i tevellüdi (H.1273)’dür.”(Emîrî: 1334: 571) şeklinde kayıtlı olduğu görülmektedir. Halbuki Ataullâh Efendi H. 1173 senesinde doğmuştur. (Süreyya 1996: 335; İpşirli 1991: 47) Dolayısıyla her iki kaynakta da bir yanlışlık söz konusudur.

Ataullâh Efendi, Osmanlı Devletinin seksen üçüncü şeyhülislamı Mehmed Şerîf Efendi’nin(Bursalı Tahir 2000: 221) oğlu, altmış yedinci şeyhülislamı Mehmed Esad Efendi’nin(Doğan 1997: 354) torunu, elli altıncı şeyhülislamı Ebû İshak Kara İsmail Nâim Efendi’nin torununun oğlu, altmış birinci şeyhülislamı İshak Efendi(Doğan 1997: 5) ile şair Fıtnat Hanım(Akün 1996:46)’ın yeğenidir. Osmanlı Devleti boyunca bazı ailelerin birden çok şeyhülislam çıkardığı bilinmektedir. Bu şekilde birden çok şeyhülislam çıkararak on yedi aileden yedi şeyhülislamla Hoca-zâdeler birinci, altı şeyhülislamla Dürrî-zâdeler ikinci, beş şeyhülislamla da Ebû İshak-zâdeler, yani Ataullâh Efendi’nin sülalesi üçüncü sıradadır. (Öztuna 1994: 54) Dolayısıyla Ataullâh Efendi’nin ve ailesinin Osmanlı ilmîyye mesleğinde çok müstesna bir yeri vardır ve soy olarak da bu ailenin ilk şeyhülislamı olan Ebû İshak Kara İsmail Nâim Efendi’den dolayı “Ebû İshak-zâdeler şöhretiyle benâmdurlar”(Bursalı Tahir 2000: 337) *Ebû İshak Kara İsmail Nâim Efendi(1643-1724)*, Rumeli kazaskeri Alâiyeli (Antalya) Kadı İbrahim Efendi’nin oğludur. (Altunsu 1971:118)

Diğer taraftan Ataullâh Efendi’nin kendi ailesi, yani eşi ve çocukları hakkında elde fazla bir bilgi yoktur. Bu konuda kaynaklardaki tek bilgi kızını, Musa Paşa’nın oğlu Salih Bey’e verdiği yönündedir. (Süreyya 1996:336) Ailesiyle ilgili diğer bir bilgi de

Divanı'ndaki bir şiire daynamaktadır. Buna göre Ataullâh Efendi'nin bir de oğlu vardır. Muhtemelen Ataullâh Efendi sürgünde iken oğlu İstanbul'da yaşamaktaydı.

İlk eğitimini babası ve yakın çevresinden alan Ataullâh Efendi, son olarak "Tokadı Mehmed Efendi"den ders aldı."(İpşirli 1991:47) ve "12 yaşında tarık-i tadrîse dâhil oldu"(Emîrî 1334:571) Yani öğrenim hayatı 12 yaşında sona erdi ve bu yaşlarda bir müderris olarak göreve başladı.

Hem Devhatü'l-Meşâyih'ta, hem de İlmıyye Salnâmesi'nde Ataullâh Efendi'nin çok genç yaşta (1185/H.1771/72) müderrisliğe adım attığı yazılıdır: "1185 senesi hilâlinde tarık-i feyz-i refik-i tadrîse dâhil..."(Müstakim-zâde 1978:120) ve "Pederinin nüfûzı az zamanda kat'-i merâtib itmesine yardım itdi."(Emîrî 1334:571)

Devhatü'l-Meşâyih'ta Ataullâh Efendi'nin H. 1197'de Galata Mevleviyetine getirildiği yazar: "197 senesi şehr-i Muharreminde Galata Mevleviyetine nâ'il oldukdan sonra..."(Müstakim-zâde 1978:120) Ancak İlmıyye Salnâmesi'nde tarih verilmez, bunun yerine 24 yaşında Galata Mevleviyetine ulaştığı kaydedilir. (Emîrî 1334:571) Diğer taraftan Altunsu, Osmanlı Şeyhülislamaları adlı çalışmasında Ataullâh Efendi'nin 14 yaşında iken 1773 (H.1187)'te Galata Mevleviyeti pâyesine ulaştığını söyler. (Altunsu 1971:172) ki bu imkânsızdır. Zira o, 1782 (H.1196)'de Kudüs Mollalığına, 1789 (Rebû'l-Evvel 1204)'da Edirne Mevleviyetine, Nisan 1792 (Şaban 1206)'de Mekke Mevleviyetine getirildi. (Müstakim-zâde 1978:120) Mayıs 1794 (Şevvâl 1208)'de İstanbul Kadılığına ve ek olarak Nakibü'l-Eşraflığa atandı. 1213'de Anadolu(Sami 1996:3159), 1801 (H.1215)'de Rumeli Sadareti pâyesini elde etti. 1804 (Şaban 1219)'de ise Rumeli Kazaskerliğine getirildi. (Altunsu 1971:171)

Ataullâh Efendi, III. Selim zamanında Salih-zâde Esad Efendi'nin ilk şeyhülislamlığından azil tarihi de olan 14.11.1806 (Receb 1221)'da şeyhülislâm oldu. (Müstakim-zâde 1978:120) IV. Mustafa döneminde Şeyhülislam Ataullâh Efendi, Kabakçı Mustafa ve yeniçerilerle antlaşmasına rağmen, Kabakçı Mustafa saflarına katılan müderris Seyyidâ Efendi gibi bazı muhaliflerinin onu III. Selim ve Nizâm-ı Cedid taraftarı göstermeleri üzerine 21.07.1807 (Cemâde'l-Ülâ 1222)'de azledildi. (Müstakim-zâde 1978:120) İlmıyye Salnâmesi'nde azlinin sebebi olarak Kabakçı'ya yardım etmesi gösterilir. (Emîrî 1334:571) Bu durumda Ataullâh Efendi 7 ay 29 gün meşihat makamında kaldıktan sonra azledilmiş oldu ve yerine Ömer Hulûsi Efendi getirildi. Ancak Ömer Hulûsi Efendi'nin şeyhülislamlığı sadece bir gün sürdü. (İpşirli 1996:47)

Zira Ataullâh Efendi'nin, IV. Mustafa tarafından azli üzerine yeniçeriler ayaklanmış ve saraya Ataullâh Efendi'nin şeyhülislamlığı için baskı yapmıştır. Bunun üzerine bir gün sonra 14.07.1807'de ikinci kez şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Bu defaki: "Müddet-i fetvâsı bir sene on ay yirmi altı gündür."(Müstakim-zâde 1978:120; Emîrî 1334:571) Ataullâh Efendi ikinci şeyhülislamlığı döneminde devletin en nüfuzlu şahsiyeti haline geldi. Hatta en üst seviyede yapılan bazı tayin ve azillerde etkili oldu. Devhatü'l-Meşâyih'ta Alemdâr Mustafa'nın beş bin kadar adamıyla İstanbul'a girmesi sonucu IV. Mustafa'nın onu azlettiği söylenir: "... ve 222 senesi Cemâde'l-Ülâda

makâm-ı vâlâ-yı meşihatden müfârekat ve ertesi günü sâniyen câh-ı vâlâ-yı mezkûre mukârenetle kâm-revâ buyurulmuş ise de 223 senesi şehri Cemâde'l-Ülânın 27. günü... (21.07.1808)"(Müstakim-zâde 1978:120) Bu azilden sonra Ataullâh Efendi'nin yerine meşihat makamına Mehmed Ârif Efendi atanmıştır. (İpşirli 1334:47)

Bu esnada IV. Mustafa, III. Selim'in tahttan indirilmesinde payı olan ulemayı sürgüne göndermiştir. Ataullâh Efendi de bunlar arasındaydı: "Ataullâh Efendi evvelâ Bebek'teki sâhil-hânesinde imrâr-ı evkât itdi. Bi'l-âhire 31.07.1808 tarihinde Bulgaristan'ın Kızanlık Kasabası'na, iki sene sonra da 1810 yılında arpalığı olan Aydın Güzelhisar'a nefyedildi. (Emîrî 1334:571) Devhatü'l-Meşâyih'ta Güzelhisar'daki evinde: "... 1226 senesi şehri Ramâzanında 'âzim-i dâr-ı bekâ eylediği"(Müstakim-zâde 1978:120) yazılıdır(14.10.1811). Bu tarih İlmiyye Salnâmesi'nde de sehven H. 1236 olarak kaydedilmiştir. (Emîrî 1334:120) Tuhfe-i Nâilî sahibi Nail Tuman: "Osmanlı Müellifleri adlı eserde de Ataullâh Efendi'nin ölüm tarihinin 1236 olarak verildiğini söyler(Tuman 685), burada da sehven 1226 yerine 1236 şeklinde yazılmıştır. Mezarı Güzelhisar'da Cami-i Atik civarındadır. (Bursalı Tahir 2000:300)

Aksak yürüdüğü için "*Topal Şeyhülislam*" ya da "*Topal Ata*" (İpşirli 1996:47) lakabıyla da anılan Ataullâh Efendi'nin kişiliği ve karakteri ile ilgili birkaç noktaya temas etmek gerekir. Bunların ilki muhafazakârlığıdır. Her ne kadar o, III. Selim'in Nizâm-ı Cedid kararını desteklese ve bu konuda olumlu fetva verse de muhafazakâr tutumuyla tanınmıştır. O, diğer birçok ulema gibi III. Selim'in Avrupaî tarzı getirme eğilimine karşı çıkmış, hatta bu yüzden Kabakçı Mustafa ve isyancılar tarafında yerini almıştır. (İpşirli 1996:47) Şeyhülislam Ataullâh Mehmed Efendi'nin dikkat çeken yönlerinden birisi de maddî konulardaki dürüstlüğü ve devrindeki bazı alimler gibi rüşvet, para, mal ve mülk için hareket etmemesidir. Hatta sırf bu yüzden III. Selim'in onu şeyhülislamlığa getirdiği söylenir. (İpşirli 1996:47) Hem Devhatü'l-Meşâyih'ta, hem de İlmiyye Salnâmesi'nde "Atâ'ullâh Efendi için: "ilm ü fazlî ile mümtâz idi."(Müstakim-zâde 1978:120); Emîrî 1334:571) denir.

Bursalı Mehmed Tahir, Ataullâh Efendi için "Sükûtı mekâline, hilmi infî'âline gâlib idi."(Bursalı Tahir 2000:377) der. Mehmed Süreyya ise Sicill-i Osmanî'de: "Âlim, şâir, Türkçe ve Arapça yazmaya gücü yeter ve susması konuşmasına ve yumuşaklığı kızgınlığına galip, dindar ve insanların kalplerini kazanmaya çalışırdı."(Süreyya 1996:336) der. Ancak Vakanüvis Âsım Efendi onun bu halini riya olarak yorumlamaktadır. Mehmed Süreyya, ise "O, hikemî ilimlerle ilgilenmez, şer'î meselelerle uğraşır."(Süreyya 1996:336) demektedir.

Şeyhülislam Ataullâh Mehmed Efendi iyi yetişmiş bir devlet adamı ve alim olduğu için siyasî yoğunluğuna rağmen ilmî ve edebî çalışmalarını devam ettirmiştir: "Müte'addid hâşiyeleri 'ulûm-ı dîniyyeye müte'allik risâleleri vardır."(Emîrî 1334:571) Bursalı Mehmed Tahir, "Müretteb divânı, Takrîzât ve Münşe'âtı, 'Akâ'id-i Vehhâbiyyenün redd ü ibtâline dâ'ir Kâdî'asker ('Alî-zâde) Efendi'nün Risâlesi'ne Şerhi vardır. Fetâvâdan (Behce, Netice, Feyziyye)'nün elfâz u 'ibârâtını Telhîs ü

tenkîha himmet eylemişse de Tefsîr-i Beyzâvîye yazdığı Türkî Hâşiyeyi itmâma muvaffak olamamışdır. (Burhân-ı Kâtı)'a güzel bir takrîzi vardır. (Aliyyü'l-Kâfî)'nün de Menâsik-i Haccı'nı ihtisâr itmişdir."(Bursalı Tahir 2000:377) demektedir. Bu durumda eserleri sırasıyla şöyledir. 1. Divan, 2. Fetâvâ-yı Ataullâh, 3. Münşeât, 4. Vehhâbî Akaidi Risâlesi Şerhi, 5. Menâsik-i Hacc İhtisârı, 6. Beyzâvî Hâşiyesi, 7. Behcetü'l-Fetâvâ, 8. Fetâvâ-yı Feyziyye ve Neficetü'l-Fetâvâ, 9. Burhân-ı Kâtı'a Takrîz.

## 2. Ataullâh Efendi'nin Osmanlı Devlet Hayatındaki Yeri

Ataullâh Efendi'nin devlet işlerinde etkin olması, III. Selim zamanında Edirne İsyanı'ndan sonra şeyhülislamlığa getirilmesi ile başlamıştır. Sultan Selim, Nizâm-ı Cedîd'i güçlendirmesine rağmen Edirne'de isyan eden yeniçerilere karşı kullanmamış ve onlara bir nevi taviz vermiştir. Cevdet Paşa'ya göre bu tavizle beraber III. Selim'in de sonu yavaş yavaş hazırlanmaya başlamıştı. Hatta Üsküdar'daki Sultan Selim Camii bitirildikten sonra ilk Cuma namazı için padişahın yanında Nizâm-ı Cedîd askerlerinin olacağı haberi yeniçerilere ulaşınca, yeniçeriler ortalığı karıştırmaya kalkmış ve Nizâm-ı Cedîd askerlerini öldürmek istemişlerdir. Bunun üzerine padişah bir kez daha geri adım atmış ve sonraki Cuma'ya yeniçerilerle beraber gitmek zorunda kalmıştır. Zira Ocaklar, bu birliği kendilerine alternatif olarak gördüler ve paraların bu tarafa akacağını düşündüler. Böylece önemleri ve gelirleri azalacaktı. (Cevdet Paşa 1303:57)

Ataullâh Efendi, Edirne Vakası'ndan sonra şeyhülislamlığa getirilir. Onun bu makama getirilmesinin en önemli sebebi, yeniçerileri ve bazı muhalifleri susturmaktır. Zira o, hem ailesi ve eğitimi ve hem de kişiliği açısından kimsenin itiraz etmeyeceği bir şahsiyetti. Hatta önceleri padişah da onu Nizâm-ı Cedîd taraftarı zannediyordu. Bütün bu sebeplerden dolayı şeyhülislamlık sırası başkasında olmasına rağmen bu görev ona verilmiştir: "Atâ'llâh Efendi'nin meşîhatı dahı efkâr-ı ta'assubiyye ashâbının vesvese ve vahşetini izâle edebilecek bir madde idi. Zîrâ 'Atâ'llâh Efendi, şeyhü'l-islâm-zâde ve Münîb Efendi'den müddet-i medîde ahz ve telakkî-i 'ulûm-ı 'âliye itmekle derece-i 'ilm ü fazlı cümle 'inde külfet-i beyândan âzâde olduğu hâlde arpalıklarını iltizâma virmez ve kapı altı haracı almaz 'afif ve müttakî ve her dürlü mekrûh ve mekdûh şeylerden müctenib ü mütenakkî bir zât olmasıyla berâber kendüsini Sultân Selîme ve atabekân-ı saltanata Nizâm-ı Cedîd taraflusu göstermekde olduğundan böyle efkâr-ı ta'assubiye galayânı vaktinde makâm-ı meşîhata getirilmesi tamâm îcâb-ı hâl ve maslahata muvâfık görülmüşüdi. Binâen 'aleyh ol vakt sudûr-ı 'izâmdan 'İsmet Beyefendi meşîhata enseb görünürken 'Atâ'llâh Efendi tercih olunmuşüdi." (Cevdet Paşa 1303:118)

Diğer taraftan hem Mütercim Asım, hem de Cevdet Paşa'ya göre Ataullâh Efendi'nin Nizâm-ı Cedîd ve padişah yanlısı görünmesi riyakârlığından kaynaklanmaktadır: "Atâ'llâh Efendi ise gâyet muta'assıb olduğu hâlde aşurı mertebe riyâkâr olduğundan taraf-ı saltanata Nizâm-ı Cedîd taraf-dârı görünmekle berâber efkâr-ı 'atîka ashâbının yanında dahi cübbe-i riyâyâ bürünür ve başka yüzle görünür idi. Ve bir de âl-i Feyzden ya'nî câmi'-i riyâseteyn olan meşhûr Feyzullâh Efendi neslinden

olup bu hânedânın vakt-i ikbâllerinde ise Devlet-i 'Aliyye 'azîm zararlara uğramış olduğundan ba'z-ı zevât bu kere 'Atâu'llâh Efendi'nin meşîhata getirilmesinden dahi teşâ'üm itmişlerdi. Hatta 'Âsım Efendi bu husûsı hikâye eder. Ve yine 'Atâu'llâh Efendi'nin 'İsmet Bey üzerine cihet-i tercihini beyân siyâkında der ki: "Sultân Selîm Hazretleri müşârün ileyhe begâyet müncezib olmağla mesned-i meşîhata anı takdîm ve hakkına verilecek fetvâ kalemini gûyâ ki yediyle keffine teslim eyledi." (Cevdet Paşa 1303:59)

Edirne ve İstanbul'da 25.05.1807 tarihinde meydana gelen ikinci ayaklanmalarda Ataulâh Mehmed Efendi'nin de etkisi olduğu bilinmektedir. Onun bu esnada Kastamonulu Kabakçı Mustafa ve yeniçerilerle işbirliği yaptığı tarih kitaplarında kayıtlıdır. (Emîrî 1334:571) Bu esnada İstanbul Muhafızı Köse Musa Paşa da ona yardım etmiştir. (İpşirli 1996:47) Hatta Cevdet Paşa, bu isyanın Musa Paşa ile Ataulâh Efendi tarafından örgütlendiğini ve padişahın olup bitenden habersiz olduğunu özellikle vurgular: "Biçâre Sultan Selîm Köse Musa ile Topal 'Atânun Nizâm-ı Cedîd aleyhine ittifaklarından gâfil olarak Nizâm-ı Cedîd neferâtının teksîrine çalışıyordu." (Cevdet Paşa 1303:127)

Ataulâh Efendi'nin bu isyanda çok aktif bir rol üstlendiğini o dönemde kaleme alınan bir Osmanlı Ermenisi'nin günlüğünden de anlıyoruz. O tarihlerde İstanbul'da bulunan ve hadiseleri günü gününe not eden Georg Oğulukyan'ın Rûznâmesi'nden isyanın çıkışıyla ilgili bölümü aktaralım: Bu isyan esnasında asiler, Şeyhülislam Ataulâh Efendi'yi, Anadolu ve Rumeli Kazaskerini, İstanbul Efendisi'ni, bazı ulema ve Sekbanbaşı'nı görüşmek üzere Etmeydanı'na çağırdılar. Bu olay vuku bulduğunda ulema efendiler ile bazı rical bir çare aramak maksadıyla Paşa Efendi'nin konağında toplanmışlardı. Olaylar çığırından çıkınca Sultan Selim, Nizâm-ı Cedîd'i lağveder. Fakat topluluk yine vazgeçmez. Musa Paşa'nın gizlice Kabakçı'ya gönderdiği asılacaklar listesini şeyhülislama verirler. Asilerden biri: "Bunları bir yana bırakalım da devletimizi kana bulayan ricalin merhametsiz işlerine gelelim. Bütün fakir halk ölmektedir. Bu hangi kitapta yazılıdır, gösterin" deyince şeyhülislam bir kere daha "haklısınız" dedi. Bunun üzerine asiler: "Efendi eline kâğıt kalem al ve dediklerimizi yaz." dediler ve devlet ricalinden 11 isim saydılar. Bu kağıd padişaha gönderildi, padişah Bostanbaşı'na adamlarını içeri çağırmasını emretti, fakat onlar da asilerin tarafını tercih ettiler. Padişahın hiçbir ümidi kalmadı, bu sırada Kaymakam Paşa'ya güvendi, ancak o, gizliden asilerle anlaşmış, hatta onlara elebaşılık yapmıştı. (Oğulukyan 1972:15)

Ardından asilerin beklediği devlet adamları gönderildi. Şeyhülislam yeniden asilerin yanına geldi. Bu sırada asilerden birisi şeyhülislama hitâben: "Sen Edirne Vakası'nda fetvayı veren değil misin? diye bağıınca Şeyhülislam Efendi: "Ben ol vakt şeyhülislam değildim, benden evvelki efendi bu fetvayı vermiş, ben bilmem." diyerek kurtuldu. Bu arada Musa Paşa da devlet adamlarını meşveret bahanesiyle sarayda oyalamaktaydı. (Cevdet Paşa 1303:136) Padişah asilerin her istediğini yerine getirmesine rağmen bir türlü Etmeydanı'ndan dağılmadılar. Padişah şeyhülislamı tekrar asilere göndermek istedi. Şeyhülislam yalnız gidemeyeceğini söyleyince iki

binden fazla muhafızın korumasında asilere gönderildi, görüşmeden sonra da saraya döndü. (Cevdet Paşa 1303:144; Altunsu 1971:172)

Bu sırada Sekbanbaşı huzura çıktı ve halkın emir beklediğini söyledi, fakat padişah, ihanetin boyutlarını farkettiler ve Sultan Mustafa'yı tahta geçmesi için çağırdı. (Oğulukyan 1972:11) Bunun üzerine saraydan bir ses: "Sultan Mustafa'yı ister misiniz?" diye sordu. Kalabalık da hep bir ağızdan: "Evet isteriz" diye karşılık verdi. III. Selim'in tahttan indirilmesi fetvasını ise Vezaret Kaymakamı Vezir Köse Musa Paşa ile anlaşılan Ataullâh Mehmed Efendi vermiştir. Bu halde bile Ataullâh Efendi öylesine riyâkâr hareket etti ki Selim, kendisini indirenler arasında onun da olduğunu anlayamadı. (Cevdet Paşa 1303:145) Bu fetva üzerine III. Selim 29.05.1807 tarihinde tahttan indirilmiştir. (Altunsu 1971:172) Sonra Sultan Mustafa'yı tahta oturtmak için Şeyhülislam Ataullâh Efendi ile Kaymakam Demirkapı'dan içeri girdiler. Sultan Selim, bu esnada ağlayarak adamlarına lanet okuyordu. Haber Sultan Mustafa'ya ulaştınca, o da amcasının haline çok üzüldü ve: "Keşke ölseydim de amcamı bu halde görmeseydim. Ben bu şekilde dışarı çıkmam" deyince Ağalar: "Efendim çıkmazsanız, Sultan Selim'e iyilik değil, kötülük edersiniz, onu öldürürler." dedi. Sultan Mustafa amcasından özür dileyerek dışarı çıktı. Sonra Şeyhülislam Ataullâh Efendi, Kaymakam Paşa ve diğer ulema Bâb-ı Hümayun'dan merasimle çıkararak Paşakapısı'na geldiler. Bu sırada ricalden birçok insan yakalanıp parçalanıyordu.

Georg Oğulukyan'a göre bu isyanın asıl elebaşları birinci sırada Ataullâh Mehmed Efendi, ikincisi Kaymakam Köse Musa Paşa, üçüncüsü Sekbanbaşı ve ulema efendiler idi. Bu adamlar baş başa vererek işi kararlaştırdıktan sonra onu yapabilecek adamları aramış, bulmuşlar ve anlaşmışlardır. Sultan IV. Mustafa'nın ilk zamanında asiler iyice işi ele aldılar. Bu dönemde de başrolde Ataullâh Efendi vardı, onun konağı ihtilalcilerin toplantı yeri idi. Âsiler, her şey durulduktan sonra kendi kafalarının da gideceğini bildikleri için padişahın yazılı senet istediler. Bunun üzerine Ataullâh Efendi başkanlığında heyet toplandı, gerekli senetleri hazırladı ve padişaha imzalatıldı. Ancak bundan sonra yeniçeriler ocaklarına çekildiler. (Cevdet Paşa 1303:152)

İsyanı çıkaran elebaşılardan Sekbanbaşı ve Kaymakam Köse Musa Paşa azledildikten sonra geriye sadece Şeyhülislam Ataullâh Efendi kalmıştı. Kabakçı ve diğer asiler şehre büyük zarar verdiler. Oğulukyan'a göre "bütün olup bitenin Şeyhülislam Ataullâh'tan kaynaklandığını gören Ocaklılar, 1 Temmuz'da onu azlettirdiler." (Oğulukyan 1972:18) Diğer taraftan Ahmed Cevdet Paşa bu azlin başka bir sebebine daha değinir: "Bu arada Şeyhülislam Ataullâh Mehmed Efendi, Kabakçı Mustafa ve yeniçerilerle anlaşmasına rağmen Kabakçı Mustafa saflarına katılan müderris Seyyidâ Efendi gibi bazı muhaliflerinin onu III. Selim ve Nizâm-ı Cedîd taraftarı göstermeleri üzerine 13.07.1807'de azledildi. (Cevdet Paşa 1303:165) Ancak bir gün sonra asiler ayaklanmış ve saraya Ataullâh Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığı için baskı yapmıştır. Bunun üzerine Ataullâh Efendi bir gün sonra 14.07.1807'de ikinci kez şeyhülislamlığa getirilmiştir. (Emîrî 1334:571) Ataullâh

Efendi ikinci şeyhülislamlığı döneminde devletin en nüfuzlu şahsiyeti haline geldi. Hatta en üst seviyede yapılan bazı tayin ve azillerde etkili oldu. (İpşirli 1996:47)

6 Temmuz'da asilerle Ocaklılar şeyhülislamın makamında müzakereye oturdular. Müzakereden sonra ocaklılar, asilere: "Yaptığımız artık yetişir, herşeye karışmayın" gibi sözler söylediler. Ancak asiler daha da azdı. Yeni kaymakam Şahsuvaroğlu, İstanbul'u yönetmekte aciz kalınca, eski kaymakam Musa Paşa yeniden göreve getirildi, IV. Mustafa da onu tutuyordu. Ancak işler daha da kötüye gitti. Bu arada ordusuyla Rusçuk'tan İstanbul'a doğru yola çıkan Alemdar Mustafa Paşa, asilerin ve şeyhülislamın davranışlarından rahatsız olan IV. Mustafa'ya, Kabakçı Mustafa'yı ortadan kaldırıp, Ataullâh Efendi'yi de makamından uzaklaştıracağı yolunda teminat verdi. Alemdar 300 kişilik süvarisiyle önce Kabakçı'nın evini kuşatıp onu öldürdü. Bir süre sonra Alemdar'ın İstanbul'a girişiyle IV. Mustafa, 21.07.1808 yılında Ataullâh Efendi'yi azletmiştir. Ataullâh Efendi'nin yerine meşihat makamına Mehmed Ârif Efendi şeyhülislam olmuştur. (Altunsu 1971:172; İpşirli 1996:47)

### 3. Ataullâh Efendi'nin Divançesi ve Şiirleri

Yukarıda da beyan ettiğimiz gibi Ataullâh Efendi'nin toplam dokuz eseri bulunmaktadır. Bu bölümde bu eserlerinden Divançesi, yani şiirleri üzerinde duracağız. Kütüphanelerde Ataullâh Efendi'nin Dîvânçesi'ne ait tespit edilmiş toplam 5 ayrı nüsha vardır. Bu nüshalardan hareketle tenkitli metnini ortaya çıkardığımız Divançeyi kısaca tanıtmaya çalışalım.

Eserin ilk nüshası İstanbul Üniversitesi, TY 3590 numarada bulunmaktadır. Bu nüshada 1 kaside, 8 kıta, 2 mesnevi, 53 gazel, 9 muamma yer almaktadır. Bu nüsha müellif nüshası olmasına rağmen bir tarih eksiktir. Muhtemelen müellif bu şiiri sonradan yazmış ve bu nüshaya eklememiştir. Bu nüshasın müellif nüshası olduğu çok açıktır, çünkü şiirler rasgele istinsah edilmiştir. Bu nüshadan anlaşıldığı kadarıyla şair, şiirlerini kaleme alış sırasına göre belli bir düzen gözetmeden yazmıştır. Ayrıca bu nüsha 76 varak olmasına karşın yaklaşık 46 varağı boştur. Şair bazı şiirlerden sonra bir ya da birkaç sayfa boş bırakmıştır. Muhtemelen bu sayfaları daha sonra yazacağı yeni şiirleriyle doldurmayı düşünmüş, ancak muvaffak olamamıştır. Bu nüshanın dikkat çeken diğer bir tarafı da bazı kelime, mısra ya da beyitlerin üzeri çizilerek ya da tamamen karalanarak yenilerinin yazılmasıdır. Böyle bir işlemi genellikle müelliflerin bizzat kendileri yaptığı için bu nüshanın müellif nüshası olma ihtimalini arttırmaktadır. Bu konuda dikkat çeken diğer bir husus da bazı düzeltmelerin üzeri çizilmeden yapılmasıdır ki müellif nüshasına en yakın olduğu için en güvenilir nüsha olduğunu tahmin ettiğimiz İstanbul Ün. TY 2902 nüshası bu tür düzeltmeleri dikkate almamış, sadece üzeri çizilenleri kabul etmiştir. Bu da bu tür düzeltmelerin daha sonra bir başkası tarafından yapılmış olma ihtimalini düşündürmektedir.

İkinci nüsha İstanbul Üniversitesi, TY 2902 numaradadır. Bu nüshada 1 kaside, 9 kıta, 2 mesnevi, 53 gazel, 9 muamma yer almaktadır. Bu nüsha Atâ Divanı'nın nüshaları arasında en hacimli olanıdır. Hatta müellif nüshası olduğunu tahmin ettiğimiz ilk nüshada olmayan bir tarih sadece bu nüshada yer almaktadır. Üçüncü

nüsha İstanbul Üniversitesi, TY 1659 numaradır. Bu nüshada 1 kaside, 6 kıta, 2 mesnevi, 53 gazel, 9 muamma yer almaktadır. Dördüncü nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. No: 5153 numaradadır. Bu nüshada 6 kıta, 52 gazel, 9 muamma yer almaktadır. Beşinci nüsha ise Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. Vat. Turco Bl. No: 119/1 numaradır.

Sonuç olarak Ataullâh Efendi'nin Divanı'nın nüshaları arasında şiir sayısı açısından bazı farklılıklar olmakla beraber, toplam 1 kaside, 3 tarih, 2 mesnevi, 53 gazel, 5 kıta, 1 murabba, 9 muamma yer almaktadır. Şiir sayısından ve nazım şekillerinden de anlaşılacağı üzere Ataullâh Efendi'nin eseri bir divandan ziyade divançedir.

Nazım şekillerine gelince Ataullâh Divanı'nda kaside nazım şekliyle yazılmış sadece bir şiiri vardır. Bu da III. Selim'e medhiyye olarak kaleme alınmıştır. Bunun dışında başka kaside olmadığı gibi, şairimiz bir şeyhülislam olmasına rağmen tevhid, münacat, na't türünde dinî içerikli şiir de yazmamıştır. Ataullâh Efendi'nin III. Selim için kaleme aldığı bu kaside toplam 67 beyitlik uzun bir medhiyyedir. Bunun dışında toplam sekiz kıta vardır. Bunlardan ilk üçü tarih kıtasıdır. Bu tarih kıtalarından ilki 18 beyit, ikincisi 42 beyit, üçüncüsü 6 beyittir. Şairin diğer kıtaları ise tarih kıtası değildir ve çeşitli vesilelerle kaleme alınmıştır.

Ataullâh Efendi'nin Divanı'nda toplam 53 gazel vardır. Bu gazellere kafiye ve redif açısından bakıldığında sadece iki tanesinde redif olmadığını görüyoruz. Bu iki gazelde yalnızca kafiye vardır. Mesela "-este" gibi. Geriye kalan 51 gazelde ise hem kafiye, hem de redif vardır. Bunlardan 17 gazelin kafiye ve redifi tek kelime içindedir. Mesela "-ürda" gibi. Ayrıca 18 gazelde kafiyeden sonra ek olmayıp redif ayrı bir kelime halinde bulunmaktadır. Mesela "-İR oldı" gibi. 8 gazelde ise kafiyeden sonra redif ek ile kelimedenden müteşekkildir. 11 gazelde ise kafiyeden sonra iki kelimelik redif yer almıştır.

Ataullâh Efendi şiirlerinde toplam 6 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. Şiirlerdeki vezin hatasının yok denecek kadar az olduğu görülür. O, vezni rahat kullanmış, oğluna yazdığı manzum mektupta bile çok akıcı ve rahat bir üslup yakalamıştır. Ataullâh Efendi, XVII. yüzyıldan sonra daha da belirginleşen, gazellerdeki beyit sayısının azaltılması geleneğine uymuştur. Onun gazellerinin yarısından fazlası beş beyittir. Bunların yanında Ataullâh Efendi'nin Divanı'nda farklı isimlere yazılmış toplam 9 muammâ ve biri 24 diğeri 18 beyit olmak üzere iki kısa mesnevi vardır.

#### 4. Edebî Kişiliği, Eserinin Muhteva ve Şekil Özellikleri

İlmıyye sınıftan olan Ataullâh Efendi, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yaşayan şairlerdendir. Onun üslubunda birkaç önemli noktanın özellikle öne çıktığını görüyoruz. Bunlar şüh söyleyiş, İstanbul Türkçesi'nin kullanılması, günlük hayata ait tablolar, Nedîm ve Nabî tesiridir. Ataullâh Efendi döneminin diğer birçok şairi gibi Nedîm'in etkisinde kalmıştır. Özellikle de İstanbul'u ve semtlerini şiirine konu etmesi, mahalli unsurlara yer vermesi ve ince bir İstanbul Türkçesi ile şiirlerini yazması bunun

en açık kanıtıdır. O, tam anlamıyla bir İstanbul şairidir, hatta İstanbul'a aşık bir şairdir. Şiirlerinde bunu görmek mümkündür. Ataulhâh Efendi de diğer şairler gibi sevgili-âşık-rakîb üçgeninde şiirler söylemiştir. Ancak onun anlattığı ve vafsettiği sevgili beşerî bir sevgilidir. Beyitlerden anlaşıldığına göre bu sevgili soyut ya da İlahî değil, aynen Nedîm'de olduğu gibi bir İstanbul güzelidir. Ayrıca o, duygu ve anlam derinliği yerine şekil mükemmelliğini sağlamak için uğraşır. Onun beyitlerindeki anlam tektir ve o da kendini hemen ele verir. Aynı zamanda bu anlam okuyucuyu zorlamaz, beytin üzerinde fazlaca düşünmeye de gerek bırakmaz. Ataulhâh Efendi'de tasavvuf da yoktur, dolayısıyla şiirlerinde tasavvufi çağrışımlara ve bu şekilde oluşturulan anlam inceliklerine de rastlanmaz.

On sekizinci yüzyılın ortalarına doğru Nedîm gibi büyük bir şairin yetişmesiyle beraber birçok şair onun tarzını benimsemiştir. Nedîm'in şiirinin en önemli özelliği ise İstanbul'a ve İstanbul Türkçesi'ne dayalı zarif bir üslupla şiir yazmasıdır. Bu anlamda Ataulhâh Efendi'nin şiirde musikiye ve ahenge önem verdiği görülür, lafız-mana açısından bakıldığında lafız ve dolayısıyla ses önem kazanır. Bunun bazı somut delilleri de vardır. Mesela iki gazeli hariç bütün gazellerinde redif kullanması, ses tekrarlarına yer vermesi, seçilen kelimeler arasında belli bir ahengin gözetilmesi, vb.

Diğer taraftan Ataulhâh Efendi'nin bazı şiirlerinde Nâbî Okulu'nun da etkili olduğu görülür. Bilindiği gibi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında Nâbî, ortasında ise Nedîm ekolü ortaya çıkmış; birbirinden çok farklı tarzlar geliştirmişlerdi. Dolayısıyla da dönemin ikinci sınıf şairleri –Ataulhâh Efendi gibi- ya Nâbî'yi ya da Nedîm'i kendilerine örnek almış ve onların etkisinde kalarak şiirler yazmıştır. Ancak Ataulhâh Efendi bazı şiirlerini Nedîm, bazılarını da Nâbî tarzında yazmıştır.

#### a. Şûh Söyleyiş

Ataulhâh Efendi, klasik Türk edebiyatında kullanılan mazmun ve hayalleri *şuh bir üslupla* tekrar ele almıştır. Bu yüzden onun şiirlerinde yoğun bir şekilde ızdırıp, dert, acı görülmez, bunun yerine gerçek aşkın güzellikleri, vuslatı ve eğlencesi öne çıkar. Ataulhâh Efendi'nin Divanı'ndan aldığımız aşağıdaki beyitlerde bu şuh üslubu daha açık görmek mümkündür. Mesela bir beyitte Ataulhâh Efendi, klasik imajlarda olduğu gibi gönlünü, sevgilinin saçına bağlı olarak hayal eder. Aşığın kalbi ayrılık günlerinde sevgilinin saçına bağlı ve sıkışmış bir halde beklerken; sevgilinin can bağıslayan hayat öpücüğüyle bir anda çözülerek kurtulur. Şair ayrılık anındaki halini nefes alamadığı için kalbi sıkışan bir insanın haline, bûseyi de hayata döndürmek için yapılan "hayat öpücüğüne" benzetir. Ayrıca beyitte "bağlanmış" ile "çözülmüş" kelimeleri arasında tezat vardır:

Bağlanmış idi zülfine firkatde iken dil  
Bir bûse-i cân-bağşımı alınca çözülmüş (20G-3)

Ataulhâh Efendi sevgilinin gönül çeken kırmızı dudaklarını bir içim suya benzetir ve susamış gönlünün bir içim suyla kanmayacağını, daha fazlasını isteyeceğini söyler:

Ârzümü alamam la' l-i leb-i dil-cüdan  
 Kanamaz teşne dilüm öyle bir içim şudan (33G-1)

O, sevgilinin dudağından ve yan bakışından gelecek olan azarlamalardan şikayetçi değildir. Hatta dudaktan gelen azarlamanın gizli, yan bakıştan gelenin açıktan olmasını ister. Burada dudağın görünyecek kadar küçük ve gizli, gamzenin de büyük ve açık olduğuna işaret vardır:

Leb ü gamzenün ' itâbı dil-i bî-çarâra gelsün  
 Birisi nihân u mahfî biri âşikâre gelsün (40G-1)

Âşık, sevgiliden ayrı olmasından dolayı ayrılık şarabını içmeyeceğini söyler. Çünkü o, hayal âleminde sevgilinin hayalini kucığına çekmekle yetinmektedir:

O bütüñ bâde-keş-i hicri isem gam çekmem  
 Bâri âğûşa hayâlin çekerüm hulyâda (41G-5)

Şair hile yaparak sevgilinin kırmızı yanaklarını avucunun içine alır ve bunu iki destelik çingene gülüne benzetir. Beyitte hem "âl" kelimesinde iham-ı tenasüp, hem de "deste" kelimelerinde cinas yapılmıştır:

Verd-i ruhını âl ile aldum iki deste  
 İtdüm hele deryüze gülinden iki deste (42G-1)

Âşığın bahtı bir insandır ve baht gözü hiç uyku yüzü görmez. Bunun sebebi ise sevgilinin nazdan hasta olan gözüdür:

Görmez hele hiç h~âb yüzün dide-i bahtum  
 Tâ kim ola çeşmi o şehüñ nâz ile haste (42G-3)

Ataullâh Efendi, "sormak" kelimesini hem "soru sormak", hem de "emmek" anlamına gelecek şekilde tevriyeli kullanır. Âşığın derdinin çaresi sevgilinin dudağında vardır; ancak âşık, sevgiliden böyle bir talepte bulunmaktan çekinir:

Em bulurdum derdüme şorsam leb-i dil-dârdan  
 N'eyleyem ammâ ki düşmez çâre-cûy olmağ baña (1G-2)

Ayrılığın uzaması ve vuslatın bir türlü gerçekleşmemesi, Ataullâh Efendi'nin canına tak eder ve sonunda şöyle bir şikayette bulunur: "Sakalım keten gibi ağarmadan vuslat gerçekleşse iyi olur. Sonra sevgilinin huzuruna nasıl çıkarım":

Olsa vuşlat olmadan rişüm ' Aţâ hem çün ketân  
 Şoñra müşkildür o mâha rû-be-rüy olmağ baña (1G-6)

Ataullâh Efendi gayet bayağı bir edayla sevgilinin dudağını hazmı kolaylaştıran özlü bir macuna benzetir:

Hazm olunmaz mı lebinden cürb-i şîrinin yemek  
 Öyle ma' cün-ı cevâhir hoş-güvâr olmaz mı hiç (7G-6)

Âşığın gönlü, sevgiliden gelecek bir göz işaretine bakmaktadır. Âşık, gönlüne hükmedemediğini de ima ederek, “bu gönül deli çıktı, galiba hedefi sevgiliyi kucaklamaktır.” der:

Çeşminden ol mehûnî bakıyor bir işârete  
Dîvâne çıktdı dil ğarazı der-kenârdur (12G-3)

Cahil insanlar, sıradan güzellere gönül verirler. Hâlbuki güzelliğın inceliklerini eğitimli insanlar bilirler:

‘Âmî-tabî’ atân kapılır sâde-rûlara  
Hüsn-i ğaţuñ nikâtını yazup çizen bilür (13G-3)

Ataullâh Efendi yine şuh bir edayla: “Keyif veren arzuların tılsımını sevgilinin elbisesinin düğmelerini çözen bilir” der:

Zevk-i küşâd-ı kufı-ı tılsım-ı meţâlîbi  
Bir kerre varsa tüğme-i yâri çözen bilür (13G-3)

Âşık, sevgilinin yolunda kurbanlık koç gibi canını feda ederken; sevgilinin boynuna rakip bir gerdanlık gibi kolunu dolar. Bu da aşığa ağır gelir:

*Ben fedâ-yı kebs-i cân itsem de kurbân olduğum*  
Çün kılâde sâ’ id-i a’ dâ senüñ boynuñdadur (5K-1)

#### b. İstanbul ve Türkçesi

XVII. yüzyılda birçok şairin Sebk-i Hindî üslubuyla anlaşılması zor şiirler yazması ve ardından Nâbî ile beraber hikemî tarzın gelişmesinden sonra Nedîm’le beraber ortaya çıkan bu yeni tarza “Mahallileşme Akımı” da denmiştir. Ataullâh Efendi gibi birçok şairin de benimsediği bu tarz, şairlere daha çekici gelmiş ve kısa sürede yaygınlaşmıştır. Çünkü bu tarzı benimseyenler öncelikle kendi konuştukları Türkçe’yi yani İstanbul Türkçesi’ni şiire sokmuşlar, günlük konuşma dilinden ibarelerle beraber günlük hayattan tabloları şiire yansıtmışlardır. Bu durumda başta İstanbul’un eğlence mekânları olmak üzere birçok semtin şiire girdiğini görüyoruz.

Hem tarihi, hem de edebî kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla XVIII. yüzyılda özellikle de III. Selim döneminde Haliç’teki eğlencelerin yerini Boğaz’daki eğlenceler almış ve gece yarılarna kadar mehtap gezintileri tertip edilmeye başlanmıştı. Dolayısıyla yüzyılın ilk yarısının aksine ikinci yarısında Boğaz eğlenceleri revaçta idi. Ataullâh Efendi’nin bazı şiirlerinde bu eğlencelere işaretler vardır.

Aşağıdaki beyitte Ataullâh Efendi, Boğaz’da mehtaplı bir gecede sevgilinin kayık içindeki görüntüsünü; güneşin hilal ortasındaki görüntüsüne benzetir:

Gören zevrağçesinde yâri dir âyâ ne hâl olmuş  
Mekânı âfitâb-ı ‘âlemüñ şadr-ı hilâl olmuş (21G-1)

Benzer bir beyitte ise o, sevgilinin kayığının deniz kenarında görülmesini kıskanır ve bu görüntü karşısında gözyaşının denize döndüğünü söyler. Belki de aşık, ağlayarak

oluşturduğu bu denize sevgilinin kayıgını da çekebilecektir. Zira sevgilinin kayığı denize ayrı bir güzellik (safâ) vermekte ve aşığı kışkandırmaktadır:

Şafâ virmiş efendüm der-kenâr-ı zevrakuñ bahre  
Anuñçün eşk-i çeşmüm reşk ile deryâ-mişâl olmuş (21G-4)

Ataullâh Efendi, İstanbul'un Boğaz'daki iki semtinin de ismini kullanarak güzellerle ilgili hayaller kurar. Buna göre şair, sevgiliyi Bebek semtinin göz bebeği olarak niteler, onu Beşiktaş'ta aramanın çocukluk olduğunu ifade eder. Ayrıca bir taraftan "Bebek" kelimesiyle "dide", "merdüm", "çeşm" kelimeleri arasında; diğer taraftan ise "Bebek", "çocukluk" ve "tıfl" kelimeleri arasında iham-ı tenasüp sanatı vardır. Bu arada şairin emekliliği esnasında Bebek'de ikamet ettiği de bilinmektedir:

Görürsen nür-ı dideñ merdüm-i çeşm-i Bebekdür çün  
Çocuklukdur Beşiktaş içre umma tıfl-ı nâzuñ gel (29G-5)

Bu beyitte Boğaz'ın birbirine yakın iki semtinin malzeme olarak kullanıldığını görüyoruz. Bunlar Küçük Bebek ve Hisar semtleridir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi şair, şeyhülislamıktan azledildikten sonra bir süre Bebek'te ikamet etmiştir. Bu beyitte sevgiliye: "Küçük Bebek'ten sıkılınca Hisar semtine gel" şeklinde bir tavsiye vardır. Ayrıca "hisâr" kelimesinin kale anlamıyla "habs" kelimesi arasındaki iham-ı tenasüp sanatı da göze çarpmaktadır:

Uşanup o tıfl-ı nâzum bu sene Küçük Bebekden  
Dil-i zârî hâbs-i gamda kıomasun Hışâre gelsün (40G-4)

Neşâtâbâd, İstanbul'da Ortaköy'le Kuruçeşme arasında 1727 yılında Damat İbrahim Paşa tarafından III. Ahmed için yaptırılan sarayın adıdır. Yaptırıldıktan sonra çok beğenilen bu saray, III. Selim'in de gözde mekânlarındandı. Hatta III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan bu sarayı çok beğenmiş, sık sık buraya gelmiştir. (Pakalın 1971: 679) III. Selim, Neşât-âbâd'a geldiği zaman büyük eğlence meclisleri tertip edilirmiş. Ataullâh Efendi, bu gerçeğe telmihte bulunarak, "Zamanın güzeli şaraba hazır olduğuna göre herhalde padişah Neşât-âbâd'a gelmiştir" der:

Oldı ol şüh-ı cihân bezm-i meye âmâde  
Geldi güyâ şeh-i devrân Neşât-âbâda (41G-1)

### c. Nedîm Tesiri

Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Ataullâh Efendi'nin birinci derecede etkisinde kaldığı şair Nedîm'dir. Zaten Ataullâh Efendi Mısır'ın fethi üzerine kaleme aldığı tarihte de Nedîm'den övgüyle bahseder:

Şehensâh-ı cihânuñ vaşfını tañrîr itdükçe  
Yed-i tülâ-yı hâmem rûh-ı Vehbî vü Nedîm aldı (1T-16)

Ayrıca Ataullâh Efendi'nin divanındaki iki gazeli Nedîm'e yazılmış nazirelerdir. İlk nazire Nedîm'in "-âm için saklar" redifli on altıncı gazeline yazılmıştır. Bu gazelin matla beytinde Nedîm dudağın, öpücüğü anber kokulu ayvatüyü için saklamasını;

naziklik ederek şarabı akşam için saklamak olarak yorumlar. Ataulhâh Efendi ise benzer bir ifade tarzı kullanarak feleğin saf insanları şarap gibi elemli zamanlar için; kahveyi de kötü insanlar gibi düğün ve bayram için sakladığını söyler:

Lebin bûsun zamân-ı hatt-ı ‘anber-fâm için saklar  
‘ Aceb nazüklük eyler bâdesin akşam için saklar (Nedîm 19G)

Felek şâfi-dili çün mey dem-i âlâm için şağlar  
Çü kahve tîre-tab‘ı sūr ile bayram için şağlar (Ataulhâh 11G)

Ataulhâh Efendi'nin diğeri naziresi ise Nedîm'in yüz yirmi dokuzuncu gazelinedir. Aynı redif ve kafiyedeki bu iki gazelde de mana ve ses açısından paralellikler sözkonusudur:

Ba‘zı ahbâb kemer seyrin eder tenhâda  
Bâri biz de kemeri seyr edelim sahrâda (Nedîm 129G)

Oldı ol şüh-ı cihân bezm-i meye âmâde  
Geldi güyâ şeh-i devrân Neşât-âbâda (Ataulhâh 41G)

#### d. Nâbî ve Hikemi Tarzın Etkisi

Ataulhâh Efendi'nin şüh beyitleri kadar, hikemî tarzda yazdığı beyitler de önemli bir yekûn tutmaktadır. O bazı şiirlerinde, aynen Nâbî'de olduğu gibi, devrin hadiselerine eleştirel bir yaklaşım sergilemiş ve halkı yanlışlarından dolayı ikaz etmiştir. Ayrıca Ataulhâh Efendi'nin toplumdaki ve tabiattaki bazı olaylara hikmet nazarıyla yaklaştığı ya da onlardan orijinal dersler çıkarttığı görülür. Şimdi bazı örnekler verelim. Başkalarının ayıbını örtmek hem din, hem de toplum nezdinde önemli bir kuraldır. Ataulhâh Efendi bu kuralı hatırlatır ve bir yanlışa dikkat çeker: Zamanın çocukları, yani devrin insanları kusurları inkar ederler, ancak bunu kusurları örtmek için değil de yüceltmek için yaparlar:

‘Uyüb-ı nâsı ebnâ-yı zamânuñ gâhi inkârı  
Degül setr itme kaçdıyla anı i‘zâm içündür hep (2G-3)

İlmi bir alışveriş malzemesine benzeten Ataulhâh Efendi, ilim tüccarlarının, yani âlimlerin her zaman zarar ettiklerini söyler. Bu durumda ilme kıymet verilmediği ve ilim adamlarının önemsenmediği vurgulanmış olur:

Hep ziyân itmekde tüccâr-ı metâ‘-ı ma‘rifet  
Çâr-süy-ı ‘ilm ü ‘irfân içre kâr olmaz mı hîç (6G-5)

Bilgiyle uğraşanlar, defterin dışında kalmaktadır, yani onlara kıymet verilmemektedir. Ataulhâh Efendi bu duruma isyan eder ve “İlimle uğraşanlar hiç değer görmeyecekler mi?” diye şikayette bulunur:

Dâhil-i şahn-ı ma‘ârif hâric ez-defter kalup  
Ehl-i ‘irfâna ‘Aşâyâ i‘tibâr olmaz mı hîç(6G-6)

Eski kültürde bütün kötülüklerin sebebi felektir. Ataullâh Efendi de felekten şikayet eder ve "bu kadar gezen birinin" elbette birgün belaya bulaşacağına vurgu yapar. Birgün ondan da intikam alacak biri çıkacaktır:

Olur felek döne tolaşa bir belâya düş  
Andan da intikâm alacak bir zamân olur (9G-2)

Gönlü temiz insanlar, iyiyi-kötüyü uykuda bile görebilirler. Çünkü normal insanların gözüne uykuyla bir perde inerken; onlar için böyle bir şey sözkonusu değildir. Yani onların göz kapakları kapansa bile gönül gözleri temiz olduğundan görmeye devam ederler:

Görür şâfi-dilân nîk ü bed-i eşyâyı rü'yâda  
O kim haq-bîn ola hâb ile çeşmi perde-püş olmaz (18G-3)

Ataullâh Efendi'nin şiirlerinde tasavvufa pek rastlanmaz. Ancak aşağıdaki beyitte şair, gönülden kesretin temizlenmesi gerektiğini söyler:

Haşın fikr etme hiç mihrâb-ı ebrüya teveccüh kıl  
Nuş-ı gayrı dilden hakkile pâk it namâzuñ gel (29G-6)

Yüksek dağlardan yankıdan başka ses çıkmamasını; kendi halinden ve özelliklerinden bahsetmemek şeklinde yorumlayan şair, bu şekilde hareket etmeyi büyüklüğün alameti olarak görür. Çünkü büyüklere kendini anlatmak yakışmaz:

Tekellüm itse de kuhsâre baq gayruñ sözün söyler  
Kibâra çünkü bahş itmek yakışmaz kendü hâlinden (34G-4)

Eğer gönül Kabe'si çalışmayla huzuru ve temizliği bulamıyorsa geçen ömür boşadır, hatta onu Kabe'ye gitmek bile kurtarmaz. Şair, ömrünü günahlarla geçirip de yaşlandıktan sonra Kabe'ye giderek günahlardan kurtulacağını düşünenleri eleştirir. Ayrıca "safâ" ile "Ka'be" ve "Hicaz" arasında iham-ı tenasüp vardır:

Bulmayınca Ka'be-i hâtır şafâyı sa'y ile  
Yüf geçen 'ömre begim 'azm-i hicâz itseñ de sen(39G-3)

Dünya kötülüklerle dolu dalgalı bir denizdir. Rahatı ve selameti arayan insanlar, ancak ondan el çekip de kenara gelirlerse aradıklarını bulabilirler:

Yem-i pür-hurüş-ı câhuñ çeküp el münâfi' inden  
Arayan 'Aâ selâmet çekilüp kenâre gelsün (40G-5)

Muradına ermek isteyen insanların, temiz kalpli insanları aracı kılmaları gerekir. Çünkü bu tür insanlar dürbün vazifesi yaparlar ve doğruyu görmemize yardımcı olurlar:

Taşıl-i kâma vâsıta rüşen-dilânı kıl  
Nezdik olur mağall-i nazar dür-bîn ile (43G-2)

Gönlü temiz olan insanlar, hile ve düzen yapıp gerçeği saklayamazlar. Onların gönlü şeffaf kadeh gibidir, şarabın rengini doğru gösterir. Ayrıca “rengîn” kelimesinin hile anlamıyla “mekr ü âl” kelimeleri arasında ihâm-ı tenasüp de vardır. Beytin mazmunu her şeyi olduğu gibi gösteren aynadır:

Ketm-i mekr ü âli şanma meşreb-i rüşen-dilân  
Bâde-i rengîn ‘ayân bak sâgar-ı billürda (44G-3)

Ataullâh Efendi saba rüzgârıyla yelpazeyi karşılaştırır ve rüzgârın verdiği rahatlığın, çalışmayla elde edilemeyeceği çıkarımında bulunur. Ayrıca “rüzgâr” kelimesinin devir ve çağ gibi anlamları da düşünülünce şairin “insanın rahatının çalışmayla değil de feleğin bahtını açmasıyla mümkün olacağını” söylemek istediği görülür:

Rûzigâr ile olan râhat olur mı sa’yile  
Yok ‘Aîâ bâd-ı şabânuñ hâleti yel-pâzede (45G-6)

Kurban bayramında hacıların Kabe’de yüzlerce kurban kesmeleri hüsn-i talil sanatıyla sevgilinin semtinde âşıkların üst üste can vermesi olarak yorumlanır:

Cân-fedâyân ol mehûñ küyında eylerler kırân  
Ka’bede elbet gelür qurbân qurbân üstine (46G-3)

#### e. Dinî ve Meslekî Terimler

Diğer bazı şeyhülislamlarda olduğu gibi Ataullâh Efendi de mesleği ile ilgili terimlere oldukça fazla yer vermiştir. Bazı örnekler verelim. Ataullâh Efendi, okulu kapatıp da kitaplarını sırtına alarak giden Hâce’yi Cuma Suresi’nde anlatılan bazı İsrailoğullarına benzetir. Bu sureye göre bazı İsrailoğulları çok bilirler, ancak bildiklerini uygulamazlarmış. Şairin telmihte bulunduğu Cuma Suresi’ndeki ayete göre bu tür insanlar sırtında kitap taşıyan eşeğe benzer:

Çapamış mektebini hâce muşâhif-ber-düş  
Süre-i Cum’adaki *hâmil-i esfâr*<sup>1</sup> gibi (3K-7)

Vacip kelimesi fikhî bir terim olup sözlükte “yapılması gerekli, yapılması şer’an lüzumlu olan, farz derecesine yakın bulunan” anlamlarına gelir. Şair, sevgilinin kendisinden uzak durmasına bir anlam veremez ve “Bizden bu kadar uzak durman vacip mi?” diye sorar. Ardından da “Vacipse de bunu yerine getirmemenin bir yolu yok mu?” der ki burada dinî bir kural olsa bile muhakkak bununla ilgili bizim lehimize başka bir fetva vardır demek istemektedir. Nitekim fikhî kitaplarına göre vacibin terki sehiv secdesiyle çözülebilir:

<sup>1</sup>“Tevrat’la yükümlü tutulup da onunla amel etmeyenlerin durumu, ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah’ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.” (Cuma, 62/5)

Bizden bu mertebe saña vâcib mi ictinâb  
İmkânı yok mı eylemeseñ imtinâ' sen (36G-2)

Ataullâh Efendi, vuslat için gerekli olan fetvayı sevgilinin şiir gibi düzgün kaşlarından kolaylıkla çıkarır. Sonra da fetva çıktığına göre vuslat dersi okuyanlara bu konuya daha fazla kafa yormamaları gerektiğini söyler:

'A tâ zâhir iken tecvîz-i vuşlat nazm-ı ebrûdan  
Ne lâzım tâlib-i ders-i vişâle çok te'emmüller (16G-5)

Sevgili güzellik davasında bulunur. Ancak bu davanın şahidi de bizzat sevgilinin kendisidir. Hem davacı, hem de şahit olan sevgilinin delili de yanağa kazılmış olan yazılar (ayvatüyü)'dir:

Da' vâsına olmuş o güzel kendüsi şâhid  
Hakk-i haţ-ı ruşâr ile hüccetde düzülmüş (20G-4)

Ataullâh Efendi, "şâhid-i bâzâr" derken ortalık malı güzelleri kastetmektedir. Bu tür kadınlar önlerine gelen her erkeğe süslü laflar ederek vefalı olduklarını söylerler. Şair, sevgiliye bu tür kadınlar gibi herkese boş yere vefadan dem vurmaması gerektiğini söyler. Ayrıca "Şâhid" kelimesinin öteki manası olan "tanık"la davâ, arz etmek, müzevvir ve huzûr kelimeleri arasında da iham-ı tenâsüp vardır:

Herkesüñ itme huzûrında müzevvirlik idüp  
'Arz-ı da' vâ-yı vefâ şâhid-i bâzâr gibi (3K-6)

Sevgilinin güzellik unsurlarından gözü, hile ve sihir göstererek yepyeni bir ilim ortaya koymuştur. Halbuki diğer bir güzellik unsuru olan ayvatüyleri yüz güzelliğini yenilemede çok eski bilgilerin tekrarı olan bir eser yazmıştır:

İdüp mekr ü füsûni çeşmi peydâ tâze fen yazmış  
Haţı tecdîd-i hüsn-i rûda te'lif-i kühen yazmış (22G-1)

Ataullâh Efendi, soru sorana kesin ve net cevap olarak doğru sözün yeteceğini söyler. Çünkü ilim yoluna girenlere kılıç ve ok gerekmez, onların doğru sözlü olmaları yeterli olacaktır:

Cevâb-ı hâsım-ı sâ'il kelâm-ı râst yeter  
Tarîk-ı ilme giren tîğ ü tîri n'eyler imiş (23G-2)

Hem Kur'an'da hem de hadislerde ilimle ilgili övücü sözler çoktur. Hatta ilim, ibadet dahil, birçok şeyden üstün tutulmuştur. Şair bu gerçeğe binaen "İlim nakitini saklarsak kıyamet günü kurulacak olan teraziye koruz. Şimdi saklayalım, bir gün gelir kullanırız" demektedir. Ayrıca "bu dünyada artık ilme kıymet verilmiyor, bu iş ahirete kaldı, ilmimizi saklayalım" da denmektedir:

Nağd-i 'ulûm dirhem-i mizân-ı haşr olur  
Şaklarsañ ey 'A tâ anı vaqt-i revâc için (38G-6)

Aşağıdaki beyitte fikhî ve hukukî bir terim olan “mensûh” kelimesine yer verilmiştir. Sözlükte “nesholunmuş, hükümsüz bırakılmış, hükmü kaldırılmış” anlamlarına gelen mensûh kelimesiyle, içkinin haram kılınması serüvenine telmihte bulunmaktadır. Zira Kur’an’da içki bir süreç dahilinde yasaklanmış, önceleri serbestken, ilk olarak namazdayken yaklaşılmaması emredilmiş, ardından da tamamen yasaklanmıştır. Bu durumda sonra indirilen bir ayetle önceki bir hüküm kaldırılmış olur ki buna mensûh denir. Hükmü kaldırılmış ayete de mensûh ayet denir. Ataullah Efendi bir şeyhülislam olduğu için içkiyle ilgili bu serüveni hatırlatmakta ve “Her ne kadar ayetten olumlu bir fetva çıkarsan da şarapla ilgili bu hükme saygılı ol” demektedir. Ya da hürmet kelimesinin diğer anlamına göre “Her ne kadar ayetten olumlu bir fetva çıkarsan da içkiyle ilgili bu harama uy” demektedir. Diğer taraftan beyitte şairin “vuslat şarabı” ve “ayvatüyyü ayetinden” diyerek sevgiliyle kavuşmayı da ima ettiği söylenebilir:

Eyle hürmet nehy-i mensûh-ı mey-i vaşla ‘Aâtâ  
Âyet-i haştından idrâk-i cevâz itseñ de sen (39G-5)

Bir diğer beyitte Ataullah Efendi “vuslata dair bir ibâre gelsin” demek suretiyle mesleğine telmihte bulunmuş, herhangi bir konuda fetva verirken o konuyla ilgili eski fetva kitaplarından fetva arama usûlüne işaretle bulunmuştur. Şair bu malzemeyi kullanarak, “Eğer âşıklar, sevgilinin dudağına dair bir fetvaya, bir belgeye ulaşırlarsa neler yaparlar” demektedir:

Ne taşarrufât iderler aña tâlibân-ı ‘aşkı  
Leb-i yâra vaşla dâ’ir hele bir ‘ibâre gelsün (40G-2)

Allâh’ın Cemâl ve Celâl ismi varlığın yorumlásında iki önemli isimdir. Kâinattaki tezatlar genelde bu iki isimle yorumlanır. Şair, bu gerçekten hareketle güzellik üstadının, celâl kitabından yeni yetme gönül talebesini imtihan ettiğini söyler. Burada Ataullah Efendi’nin kendi mesleği olan müderrislikle ilgili malzemeye yer verdiği görülür:

Ol hâce-i cemâl kitâb-ı celâlden  
Şâkird-i nev-niyâz-ı dili imtiñân ider (1K-49)

“Hürmet” kelimesinin saygı ve haramlık olmak üzere iki farklı anlamı vardır. Öncelikle beyti ilk anlamına göre okursak; “Rakip, sevgilinin dudağı şarabına saygı göstermediği için küfürle suçlandı” denir. İkinci anlama göre ise “Rakip sevgilinin dudağı şarabının haramlığını inkâr ettiği için küfrü gerekir” denir. Görüldüğü gibi şair bir nevi fetva vermiştir:

İtdi inkâr şarâb-ı lebününñ hürmetini  
Hep rakîbi bu güneñ mücib-i tekfîr oldu (53G-7)

Bu beyitteki meslekî terim “i’lâm” kelimesidir. Bu kelimenin iki ayrı anlamı vardır. Bunlar “bildirme” ve “bir davanın mahkemece nasıl bir karar bağlandığını gösteren resmî evrak”tır. Beyitte iki farklı anlamı olan diğer kelime ise “der-kenâr”dır.

Bu kelimenin ise “kucaklama” ve “el yazması eserin kenarına düşülen kayıt” anlamları vardır. “Der-kenâr” kelimesinin kucaklamak anlamına göre aşığın sevgiliyi kucaklamak derdine düştüğü anlaşılır. İkinci anlamına göre ise âşığın hâlini der-kenâra düştüğü, buna sebep olarak da derdini sevgiliye duyurmak olduğu anlaşılır. “İ‘lâm” kelimesinin ikinci anlamına göre ise âşığın derdini sevgiliye bildirmesi, mahkemeye düşen bir davanın sonucunu bildirmeye benzetilir:

Benümçün der-kenârım kaydına düşdi buyurmuş lık  
O şâha ‘ arz-ı hâlüm derdümi i‘ lâm içündür hep (2G-7)

Ataullâh Efendi ilginç bir teşbihle, sevgilinin saçının aşk ehlinin diline düşmesini; merdiven şeklindeki delillerle fetva zinciri ortaya çıkarmaya benzetir:

Lisân-ı ehl-i ‘ aşka her ne dem düşse o kâküller  
Çıkar burhân-ı süllemden cevâze şan teselsüller (16G-1)

Bu beyitte fetvayı yazan muhtemelen padişah, hakkında hüküm verilen ise âşıktır. Burada hem bir idam fetvası, hem de bir ferman sözkonusudur. Padişah fermanı olarak yazılan bu ölüm fetvasını kuvvetlendiren diğer bir unsur ise üstüne vurulan padişah tuğrasıdır:

Ma‘ ni-i tuğrâ-yı ebrûsın idüp te’kîd-i haç  
Yazdı katl-i ‘ âşıka fermân fermân üstine(46G-2)

**ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER****Kaşıde Der-Sitâyiş-i Sultân Selim Hân**

Mef' ulü Fâ' ilätü Mefâ' ilü Fâ' ilün

- 1 Bir neş'e var dilümde ki pîri civân ider  
Miñnet-serây-ı ' âlemi hem-çün cinân ider
- 2 Bir bâde-i neşât ile mest oldu hâtırum  
Kim zikri çok zamân dilümi şâd-mân ider
- 3 Yek kaçresiyle bañr-i gamuñ her habâbını  
Reşk-âver-i piyâle-i şahbâ-keşân ider

**Târîh-i Meşîhat-ı İslâmiyye Berây-ı Tevfik Efendi**

Fâ' ilätün Mefâ' ilün Fe' ilün

- 1 Şeh-i devrân Selim hân-ı kerim  
' Âlemüñ şâh-ı şevket-efzâsı
- 2 Odur ol pâdişeh ki nüh şadefüñ  
Gevher-i zâtı dürr-i yek-tâsı
- 3 Bâb-ı câh u celâlinüñ şeb ü rüz  
Mihr ile mâh cebhe-fersâsı

**Çamlıcaya Mağdûmlarına İrsâl Buyurdukları Tezkiredür**

Fe' ilätün Fe' ilätün Fe' ilün

- 1 Mekremet-perverüm oğlum cânım  
Tesliyet-bağş-ı dilüm sultânım
- 2 Nür-ı çeşmüm ferağ-ı mevfûrum  
Pertev-i bâşıra-i pür-nûrum
- 3 İderüm meclisüñe ' arz-ı hulûş  
Hem de ithâf-ı du' â-yı mağşûş
- 4 Dâ'imâ ' izzet ile var olasan  
' Avn-i Bârîye kafâ-dâr olasan

**İbtidâ-yı Gazeliyyât-ı Harfî'l-Elif**

Fâ' ilätün Fâ' ilätün Fâ' ilätün Fâ' ilün

- 1 Ye's ile âsân sirişk-i dide-cüy olmağ baña  
Lik güçdür kaçre-riz-i âb-rüy olmağ baña
- 2 Em bulurdum derdüme şorsam leb-i dil-dârdan  
N'eyleyem ammâ ki düşmez çâre-cüy olmağ baña

- 3 Şu gibi aqđı göñül terk itmek olmaz leblerin  
Virmez el âb-ı güherden dest-şüy olmak baña
- 4 Âteşüm teskine âb-ı vaşl ile mâni' olur  
Rüğân-ı kandilâsâ nerm-ğüy olmak baña
- 5 Devlet-i mecnûni-i 'aşkuñ benüm başumdadur  
Tâc-ı şâhîdür serüm jülîde-müy olmak baña
- 6 Olsa vuşlat olmadan rişüm 'Aâtâ hem çün ketân  
Şoñra müşkildür o mâha rû-be-rüy olmak baña

21

**Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün**

- 1 Gören zevrakçesinde yâri dir âyâ ne hâl olmuş  
Mekâmı âfitâb-ı 'âlemüñ şadr-ı hilâl olmuş
- 2 Göreñler dest-i simininde efzün eylemiş ħüsnin  
'Urüc-ı evc-i ħüsn ü âna iki perr ü bâl olmuş
- 3 Dil-i deryâ kederden şâf olursa vechi var zîrâ  
O şūħuñ sâye-i luğfında me'lûf-ı vişâl olmuş
- 4 Şafâ virmiş efendüm der-kenâr-ı zevraquñ bahre  
Anuñçün eşk-i çeşmüm reşk ile deryâ-mişâl olmuş
- 5 Görince mevce-i ħüsni ħurüş-ı keşti-i ħâtır  
Hevâ-yı ħayrı dilden tarħ ile âsûde-ħâl olmuş
- 6 O şâha çatmağa olmaz müsâ' id rüzigâr elbet  
Göñül bî-ħüde ol sevdâya düşmiş bî-mecâl olmuş
- 7 Bırakmış lengerin mersâ-yı ħalbinde ħam-ı dil-dâr  
Dil-i zâr-ı 'Aâtâya ħayrı ħam çekmek muħâl olmuş

**KAYNAKÇA**

- AHMED CEVDET PAŞA, (1303), *Târîh-i Cevdet*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniye, VIII.
- AKÜN, Ömer Faruk, (1996), "Fıtnat Hanım", İstanbul: *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII: 46.
- ALİ EMİRİ, (1334), *İlmiyye Salnamesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- ALTUNSU, Abdülkadir (1971), *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara: Ayyıldız Matb.
- ÂŞIK ÇELEBİ, (1994), *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, (haz: Filiz Kılıç), Ankara: Gazi Üniv. SBE (Basılmamış Doktora Tezi).
- BURSALI MEHMED TAHİR, (2000), *Osmanlı Müellifleri*, Ankara: Bizim Büro.
- DOĞAN, Muhammed Nur, (1997), *Şeyhülislâm Es'ad Efendi Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği*, İstanbul: M.E.B.
- DOĞAN, Muhammed Nur, (1997), *Şeyhülislâm İshak Efendi Hayatı, Eserleri ve Divanının Edisyon Kritiği*, İstanbul: M.E.B.
- FAİK REŞAT, (1914), *Eslâf*, Tercüman Yay., İstanbul.
- İNAL, İbnül-Kemal Mahmut, (1937), *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul:Devlet Basımevi.
- İPŞİRLİ, Mehmed, (1991), "Ataullâh Mehmed Efendi", İstanbul: TDV İslam ANsiklopedisi, IV: 47.
- MEHMED SÜREYYÂ, (1996), *Sicill-i Osmanî*, (çev: Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- MÜSTAKİM-ZÂDE SÜLEYMAN SADEDDİN, (1978), *Devhatü'l-Meşâyih ve Zeylleri*, İstanbul: Çağrı Yay.
- NÂİL TUMAN, (1949), *Tuhfe-i Nâilî*.
- OĞULUKYAN, George, (1972), III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar *Mustafa Paşa*, (çev: Hrand D. Andreasyan), İstanbul:İst. Edebiyat Fak. Yay.
- ÖZTUNA, Yılmaz, (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.
- PAKALIN, Mehmed Zeki, (1971), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: M.E.B.
- ŞEFKAT, *Şefkat Tezkiresi*, (2005), (haz: Filiz Kılıç), Ankara: Bizim Büro.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (1996), *Kâmusu'l-A'lâm*, Ankara: Kaşgar Neşriyat, IV: 3159.